

VIRI ZA ZGODOVINO GERMANSKIH PLEMEN VZHODNOALPSKEGA IN ZAHODNOBALKANSKEGA PROSTORA

JAROSLAV ŠAŠEL

Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana

Tako slovenski prostor kot zgodovina vzhodnoalpskih Slovanov sta z zgodovino germanskih plemen in, pozneje, z germansko poseljenim prostorom tesno povezana. Tako povezana, da — spričo skoposti zgolj delno ohranjenih podatkov — eni viri dopolnjujejo druge in eni podatki druge. Dobro poznavanje zgodovine Bajuvarov in Langobardov je za zgodovino vzhodnoalpskih Slovanov nujno potrebno, tako kot je neogibno potrebno tudi podrobno poznavanje zgodovine velesil Bizanca in Frankov, med kateri je ta prostor vpet.

Germanske in germanistične študije so danes za nekaj korakov pred 'slavističnimi'. V časih Niederleja, na primer, in nekaj malega celo v časih Josipa Korošca, je bilo nasprotno. Danes postaja Niederlejeva sinteza vse bolj stara, da ne rečemo zastarela, sinteze Ludwika Schmidta, Ericha Zöllnerja, Herwiga Wolframa ali Joachima Wernerja pa so sveže in žive in izhajajo v duhovnem smislu iz legendarnega dela Jakoba Kasparja Zeussa.¹

Antika je imela razmeroma mnogo danes večinoma izgubljenih pregledov o Germanih s sistematično zbranimi podatki, na primer Plinijeva *Bella Germaniae*. Obilo je tudi raztresenega gradiva o njih. Pri Prokopiju ali Amianu Marcellinu je o Germanih ogromno podatkov, vendar razsejanih po njih opusu; pri drugih zopet je gradivo bolj pičlo, na primer pri Klavdianu.²

Tudi numizmatika in epigrafika nudita dokaj virov za Germane na prostoru, ki nas zanima. Epigrafsko gradivo je zbrano razmeroma izčrpno in dobro v delu, ki sta ga predložila Otto Fiebiger in Ludwig Schmidt.³ Za novice in pogosto zelo zgovorne legende na njih pa nimamo dobrega pregleda, čeprav so zelo važni. Zainteresirani delajo z njimi vselej *ad hoc* ob konkretnih študijah in monografijah.⁴

Drugo vrsto 'literarnih' virov daje toponomastika. Vendar so bili toponomastični podatki pogosto uporabljani zelo enostransko oziroma tendenčno, včasih celo z vnaprej koncipirano idejo, ki ji je raziskovalec podredil metodo in rezultate.⁵ Toponomastični podatki so manj zanesljivi, kot bi bilo pričakovati,

ne le zaradi tega, ker so regionalno neenakomerno zbrani in proučeni, ampak predvsem zaradi tega, ker se jezikovne vede neprestano razvijajo in izpopolnjujejo in z novimi dognanji spodbijajo veljavnost prejšnjih. Raziskovalci si tudi premalo ponazarjajo različne možnosti nastajanja toponimov, prevzemanja nekaterih iz enega narečja v drugo,⁶ izumiranje krajevnih oznak (selitve, epidemije, fluktuacija) in njih ponovno nastajanje (ali res na novo ali obnavljanje po nekih ‚arhivalijah‘). Nezanosljivo je časovno opredeljevanje — absolutno in relativno — posameznih podatkov, ki je prepogosto apodiktično.

Mnogo posameznih literarnihotic je raztresenih po vrsti del, katerih avtorje niže navajam, da vsaj malo olajšam posel tistemu, ki bi se za to zanimal. V glavnem so ta dela zelo neenotno komentirana. Medtem ko izdaj niže omenjenih avtorjev ne manjka in so celo odlične (na primer posebno v zbirkah *Monumenta Germaniae historica* [*Auctores antiquissimi*], *Series Teubneriana*, *Bibliotheca Oxoniensis*, Loeb-izdaje ter *Belles-Lettres*), nimamo k njim sistematičnih izčrpnih komentarjev, marveč zgolj priložnostne. Teh imamo tri vrste. Eni izčrpavajo vire o Germanih ob tematskem obravnavanju bodisi dogodkov bodisi kristalizacijskih točk (na primer v monografijah k t. i. markomanskim vojnarnam⁷). Drugi so vezani na dela uglednih antičnih historikov, ki so pogosto preveličevana, na primer Tacitova *Germania*: delo daje manj, kot Tacitovo ime obeta, komentarjev pa ima za celo biblioteko,⁸ večinoma zasnovanih na negotovih tleh. Predimenzionirano komentirani so tudi geografski podatki Ptolomeja, predvsem zato, ker so le-ti v bistvu neoprijemljivi.⁹ Nenavadno bogati in moderni so komentarji za Pavla Diakona *Zgodovino Langobardov*. Pisali so jih strokovnjaki od Sovjetske zveze do Združenih držav Amerike, pretežno pa Italijani in Francozi.

Pozabiti ne smemo, da kot pri galskih ali slovanskih, tudi pri germanskih plemenih ne vemo ne za gibala premikov in njih tehniko,¹⁰ celo ne za ekonomiko in socialno strukturo,¹¹ in o tem v komentarjih skoraj nič ali zelo malo kaj izvemo. Še manj nam je znanega o njih premikih in silnicah ali idejah znotraj imperija,¹² kar je za naš cilj najbolj pomembno. K izbornim delom v tem pogledu — širokega komentiranja in interpretiranja — spadajo Steinove študije,¹³ Váradyjeva sporna, vendar idejno bogata knjiga¹⁴ ter vrsta drugih del.

Tretji način komentarjev je vezan na tematske edicije virov, npr. za posamezna plemena in njih zgodovino. Teh izdaj sicer ni mnogo, so pa tembolj važne, na primer poskus Heidelberške akademije, izdati vire o Alamanih,¹⁵ ali podoben poskus debrecenske univerze za Gepide in Avare,¹⁶ kar vse olajšuje študij in delo. Komentarje je skrajno težko evidentirati, ker so predloženi razdrobljeno, ker se nahajajo tudi mimogrede raztreseni po študijah in opombah, celo *Année Philologique* ne zajame vsega.

Druga težava ob delu z viri in podatki je njih ‚neoprijemljivost‘. Ko na primer papež Gregorij Veliki omenja pronicanje Slovanov skozi Istro v Italijo,¹⁷ ne vemo, ali gre za sporadični infiltrat ali za plenilni vdor ali za masivni pritisk iz gosto poseljenega zaledja. Podobno ne vemo, ali misli Pavel Diakon, ko govori o spopadu med Slovani in Bajuvari v dolini gornje Drave v zadnji dekadi 6. stoletja,¹⁸ na praske posameznih enot, ki so prodrle do tu, ali gre že za stalno poselitev in trdno plemensko tvorbo z organizirano obrambno službo.

Ni seveda naš cilj, na tem mestu reševati zgornja vprašanja, nakažem naj zgolj težave, ki jih ima zgodovinar, kadar je od interpretacije meglenih in ne-

preciznih podatkov odvisno ugotavljanje, ali so Slovani ob naselitvi (za katero v bistvu ne vemo, kakšne vrste je bila) prišli v gосто ali redko poseljeno deželo, poseljeno z germanskimi plemenskimi enotami ali z germaniziranimi 'Romani' (pri čemer 'Romanov' ne znamo definirati); ali je bila ali ni bila pokrajina malone prazna oziroma je bila po regijah različno poseljena (doline, kotline, politično-poselitvene enote). Naj bo dovolj vprašan, pri katerih vidimo, koliko študija se kopiči pred nami. Vsekakor se tudi mi ne moremo ogniti in se ne odtegujemo delu, pregledno zbrati vire in podatke, ki naj vse te študije olajšajo. Slovenska akademija znanosti se je te teme programsko in s pomočjo Raziskovalne skupnosti Slovenije že lotila in na nekaj zanimivih rezultatov lahko že pokaže.¹⁹

Da se povrnemo k začetku, to je k dejstvu, da sta tako slovenski prostor kot tudi zgodovina vzhodnoalpskih Slovanov samih neločljivo povezana z 'germansko', naj – skladno z naslovom – ilustrativno navedem, da je prišlo do prvega historično dokumentiranega srečanja Germanov s sedaj slovenskim prostorom leta 113 pred Kr., ko se je spopadla prokonzularna armada iz rimske Cisalpine s Cimbri in Tevtoni.²⁰ Odtlej se je v rimski literaturi zvrstila nepregledna vrstaotic, omemb, monografij o Germanih, predvsem v delih piscev:

Ammianus Marcellinus	Notitia dignitatum
Arrianus	Orosius
Aurelius Victor	Panegyrici Latini
C. Iulius Caesar	Paulinus
Cassius Dio	Paulus Diaconus
<i>razna Chronica</i>	Petrus Patricius
Claudianus	Plinius <i>Starejši</i>
Dexippus	Plinius <i>Mlajši</i>
Ennodius	Ptolemaeus
Eugippius	Statius
Eutropius	Strabo
Florus	Suetonius Tranquillus
Herodianus	Synesius
Hieronimus	Tacitus
Historia Augusta	Tertullianus
Jordanes	Velleius Paterculus
Iulianus Apostata	Xiphilinus
Lucianus	Zosimus
Marcus Aurelius	<i>in dalje vrsta drugih</i>
Pomponius Mela	

Ob neskončni vrsti drobnihotic stojijo štiri monografije o Germanih, ki so se ohranile iz antike. Če k njim dodamo še stvarno-strokovni opis justinijanskih vojn z germanskimi plemeni, ki ga je izoblikoval Prokopij, imamo pred seboj pet nosilnih stebrov za zgodovino Germanov, ki so hkrati važni tudi – kot rečeno – za Slovane. Ker jih morata poznati arheolog in historik, naj bodo naslednji odstavki posvečeni predvsem njim.

Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator (r. ok. 490, u. 583), ki je bil *quaestor* 507, *consul* 514, *praefectus praetorio* 533 in Teoderikov svetnik, je

napisal okoli leta 530 — tedaj še gotofil — oris gotske zgodovine *De origine actibusque Getarum* v 12 knjigah, ki so izgubljene; ohranjena pa je dokaj bedna, bizantofilsko oblikovana okrajšava iz leta 551, ki jo je oskrbel *Iordanes*, škof gotskega ali alanskega porekla. Čeprav je ta okrajšava, kot rečeno, borna, pa vendarle skoznjo proseva originalna kompozicija. Kasiodorova zgodovina je segala do Teoderikove smrti 526, *Iordanes* pa je pripoved podaljšal do Uvitigovega konca, to je do leta 540. V prvih devetih poglavjih obravnava gotsko prazgodovino do naselitve v severnem Pričrnomorju; v poglavjih 10–14 skitske kontakte z mediteranskimi in vzhodnimi političnimi enotami; v 15. je rodovnik Amalov. Od 16. do 24. poglavja opisuje gotske vojne z Gepidi, Vandali in Huni, v 25. do 47. je podana zgodovina Zahodnih Gotov, od 48. dalje do 60. pa zgodovina Vzhodnih Gotov. Delo je osnovnega pomena. Topografsko-historično so ga analizirali — tudi z ozirom na vzhodnoalpski in zahodnobalkanski krog — *Varády*, *Lotter*, *Egger*, *Grafenauer* in vrsta drugih, posebej pa je treba poudariti *Wolframovo* veliko sintezo.²¹

Prokopios iz Cezareje v Palestini (r. ok. 500, u. po letu 562), široko izobrazjen, juridično izšolan mož, ki je imel ugledno politično kariero — bil je *praefectus Urbi* 562 (?) — je sestavil med leti 545 in 553 elegantno, privlačno napisano in dokaj objektivno delo ‚*Hypèr tòn polémon*‘. V nekem smislu je to oris zunanje-političnih dogajanj za časa Justinijana, ki ga avtor proslavlja. Posebej opisuje boje *Belizarja* iz Trakije, pri katerem je bil tajnik oziroma *consiliarius* ali *assessor* in ki ga je k delu morda tudi spodbudil.

V 1. in 2. knjigi piše o vojni s Perzi, v 3. in 4. z Vandali, v 5., 6. in 7. z Goti, katerih zgodovino od leta 476 do 553 v bistvu obravnava. Pri tem prihaja — poleg geografije in etnografije — močno do izraza analiza odnosa med grško-rimskim idejnim in kulturnim svetom ter barbarskim — posebej pomembno za študij časa na prehodu v srednji vek — poleg tega naniza vrsto anekdotično pripovedovanih dogajanj, ki osvetljujejo, tudi poselitveno-zgodovinsko, vzhodnoalpski prostor v širšem smislu. Nadaljevanje njegove zgodovine je napisal *Agathias*.

Delo je za Slovence priredil, prevedel in opremil z uvodom *Kajetan Gantar*, komentirala sta ga — med številnimi — za vzhodnoalpski prostor posebej mero-dajno *Nada Klaić* in *Bogo Grafenauer*.²²

Gregorius iz Toursa ali *Georgius Florentius* (ok. 538–594) je v kolokvialni galski latinščini, pri čemer je retorično-stilna piljenja zavestno odklanjal — podobno kot *Gregorij Veliki* — napisal tridelno *Historia Francorum*, ki je prava zakladnica podatkov za dogajanja v frankovski Galiji 6. stoletja. Delo, ki posega tudi v vzhodnoalpski prostor, je *Rudolf Büchner* označil, da spada k neobhodnim pričevanjem evropskega razvoja. Eno celo stoletje spoznavamo v sveže pisani, življenjski in plastični pripovedi kot nikjer v drugih virih, od časa, ko je 498 raskavi *Hlodvik* ‚milo sklonil tilnik‘, da bi ‚oboževal, kar je bil uničil,‘ pa do kraja divjega, viharnega in barbarskega 6. stoletja, ko se je v stapljanju *Romanov* in *Germanov*, v prelivanju njihovih bistev in kultur polagal del temeljev za evropsko zgodovino.²³

Beda Venerabilis (ok. 672–735) daje v delu *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* mnogo več, kot obeta naslov, daje zgodovino Anglije od prvih rimskih kontaktov do leta 731, ne le cerkveno, marveč tudi politično, začeniši z geografskim pregledom. Njegovo delo je pestro in zanimivo, važno za vzhodno-

alpski prostor predvsem kot analogija za številne detajle gentilnega in ekonomskega razvoja.²⁴

Pavla Diakona (ok. 720/730–799?) *Historia Langobardorum* je malone „naša“ zgodovina. Pisec podaja obdobja zgodovine tega plemena od mitičnih pričetkov do 744. leta. Orisa torej ni dokončal. V prvi od šestih knjig opisuje dogajanja do Alboinovega nastopa ok. leta 566, druga je posvečena temu vladarju, v tretji je osrednja oseba Autari, ki je poročil bajuvarsko rimokatoliško princeso Teodelindo, kar je bil začetek novih odnosov med langobardskim arianizmom in papeštvom. V tej knjigi poroča tudi, da je prišlo do prvega historično dokumentiranega spopada med Germani in Slovani v dolini zgornje Drave okrog leta 598. Četrta obravnava dobo Rotarija (636–652) – zadnjega arianca na prestolu – ter njegovega naslednika Ariperta (653–661). V peti je obdelan beneventanski vojvoda Grimuald (661–671), ki je v svojih rokah združeval obe langobardski državi. In končno šesta knjiga, v kateri se sučejo dogajanja okoli Liutpranda (712–744), ki je skoraj povsem izrinil Bizanc iz Italije, iz religioznih razlogov pa se ni dotaknil ne Ravene ne Rima.

Kot vire je Pavel Diakon porabljal Plinija Starejšega, Festa, Justina, Jordana, Evgipija, *Liber pontificalis*, Gregorija iz Toursa, Venancija Fortunata, Gregorija Velikega, Izidorja Seviljskega, Bedo *Venerabilis*, ustno izročilo, narodno blago – kar vse vnaša v delo nenavadno pestrost.

Bil je razgledan, šola in potovanja so mu razmaknila obzorja. Kot historik razume križanje vplivov in silnic ter zakonitosti razvoja; obravnava ali vsaj dotika se tudi zgodovine okolnih političnih enot, tako tudi vzhodnoalpskih Slovanov. Prečiščen jezik, dognan slog, tehnika pripovedovanja še danes pritegujejo celó historično neukega bralca. Kot vir je malone edinstven. Temu primerno je bil tudi analiziran in obdelovan, zgolj študije zadnjih 50 let sestavljajo lepo sekcijo v biblioteki.²⁵

¹ L. Schmidt, *Die Westgermanen* (1938, 1940 [2. izd.]) ter *Die Ostgermanen* (1941 [2. izd.]) ter *Histoire des Vandales* (1953). E. Zöllner, *Geschichte der Franken* (1970). H. Wolfram, *Geschichte der Goten* (1980²). J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien* (1962). J. K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (1837). Prim. tudi delo *Abriss der Geschichte antiker Randskulturen* (izdal Wolf-D. v. Barloewen, 1961) z lit. ter E. Norden, *Altgermanien* (1934).

² W. Capelle, *Das alte Germanien, die Nachrichten der griechischen und römischen Schriftsteller* (1929). T. Hopfner, *Griechisch-lateinisch-deutsches Quellenbuch zur Siedlung und Geschichte der Germanen im böhmisch-mährischen, schlesischen und Karpathenraume* (1943). S. Feist, *Germanen und Kelten in der antiken Überlieferung* (1948: ponatis). J. Haller-H. Dannenbauer, *Der Eintritt der Germanen in die Geschichte* (1970).

³ O. Fiebiger in L. Schmidt, *Inscriptionsammlung zur Geschichte der Ostgermanen* (Denkschriften Akad. Wien, Phil.-hist. Kl. 60, 3, 1918). O. Fiebiger, *isto*, NF (ib. 70, 3, 1939) ter O. Fiebiger, *isto*, Zweite Folge (ib. 72, 2, 1944).

⁴ Z. Zwickler, *Studien zur Markussäule* I (1941), passim.

⁵ E. Kranzmayer, *Ortsnamenbuch von Kärnten* I (1956), II (1958); prim. k temu F. Bezljaj, *Slavistična revija* 13 (1961–62) 303 ter *Razprave in gradivo* (Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana) 1963, št. 3, str. 67. Za Slovenijo krajevna imena niso analizirana, imamo zgolj sporadične doprinose. Posebej aktiven na tem področju je v avstrijskem prostoru profesor Otto Kronsteiner (Dunaj).

⁶ Prim. posebej A. Bajec, „Romanizacija in jezik rimskih provinc Norika ter obeh Panonij“, *Razprave* (Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani) 4 (1928) 43.

⁷ Prim. A. Birley, *Mark Aurel, Kaiser und Philosoph* (1968), passim.

⁸ E. Norden, *Die germanische Urgeschichte in Tacitus' Germania* (1920—22). R. Much, *Die Germania des Tacitus* (1967³). Del, kot so npr. Schanz-Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, ali Max Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, ali, za cerkvene pisce, *Clavis patrum Latinorum* in podobnih literarnozgodovinskih pregledov z oznakami in bibliografijami ter priročnikom ne navajam v naslednjem.

⁹ Literatura je obsežna, prim. A. Gnirs, 'Das östliche Germanien und seine Verkehrswege in der Darstellung des Ptolemaeus', ponatisnjeno v zborniku *Beiträge zur Geschichte und Geographie Böhmens und Mährens in der Zeit des Imperium Romanum* (1976) 1 ali E. Šimek, *Velká Germanie Kl. Ptolemaia I* (1930), II (1935), III (1949), IV (1953). A. Schöning, *Germanien in der Geographie des Ptolemaeus* (1962).

¹⁰ W. Capelle, *Die Germanen der Völkerwanderung* (1940). P. Courcelle, *Histoire littéraire des Grandes invasions germaniques* (1964³).

¹¹ R. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung* (1961). G. Mildenerger, *Sozial- und Kulturgeschichte der Germanen* (1977²).

¹² G. Soyter, *Germanen und Deutsche im Urteil byzantinischer Historiker* (1953).

¹³ E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches* (1919), ter *Histoire du Bas-Empire I* (1959), II (1949), ter *Opera minora selecta* (1968).

¹⁴ L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens*, 376—476 (1969).

¹⁵ *Quellen zur Geschichte der Alamannen I* (1976), II (1978), III (1979), IV (1980); v načrtu sta še dva zvezka.

¹⁶ P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden* (1973). S. Szádeczky-Kardoss, *Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen* (1972).

¹⁷ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I* (1902) 131.

¹⁸ *Hist. Lang.* IV 7, 10.

¹⁹ Predvsem je treba najprej opozoriti na dela Franca in Milka Kosa ter Boga Grafenauerja; prim. nekaj mojih prispevkov iz okvira novega programa: 'Emona', *RE Suppl.* XI (1968) 576. 'Carniola', *ib.* XII (1970) 1569. 'Alpium Iuliarum Clastra', *ib.* XIII (1973) 11. 'Alpes Iuliana', *Arheološki vestnik* 21—22 (1970-71) 33. 'Koper', *ib.* 25 (1974) 446. 'K zgodovini julijsko-alpskega obrambnega področja', *Situla* 14—15 (1974) 255. 'Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov', *Kronika* 20 (1972) 3. 'Omemba Slovanov v pesmi Martina iz Brage na Portugalskem', *ib.* 24 (1976) 151 ter 25 (1977) 166. 'Divinis nutibus actus', *Historia* 27 (1978) 249. 'Antiqui barbari', *Vorträge und Forschungen* 25 (1979) 125. 'Zur historischen Ethnographie des Mittleren Donaumaums', *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert* (1980) 13. 'Il viaggio di Venanzio Fortunato e la sua attività in ordine alla politica bizantina', *Antichità Altoadriatiche* 19 (1981) 359.

²⁰ *App. Kelt.* 13.

²¹ L. Várady: gl. zg. op. 14. F. Lotter, *Severinus von Noricum* (1976), passim. R. Egger, 'Die Zerstörung Pettaus durch die Goten', *Römische Antike und frühes Christentum I* (1962) 36. B. Grafenauer, 'Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov', *Zgodovinski časopis* 4 (1950) 23. H. Wolfram: gl. zg. op. 1.

²² K. Gantar, *Pod Justinijanovim žezlom* (1969). *Editio citanda* je še vedno J. Hauryjeva I—III (1905—1913); zelo priročna je izdaja, ki jo je pripravil O. Veh I—V (Tusculum 1961 ss.). Glej B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (1950) 389 ss. N. Klaič, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (1971), passim, z bogato navedeno literaturo analitičnega značaja.

²³ Izdaja: *MGH, Scriptorum rerum Merovingicarum I* 1 (1937—1942), ed. B. Krusch.

²⁴ Izdaja: C. Plummer, I—II (1896); prevod s komentarjem: L. Sherley-Price (1968, Penguin Classics).

²⁵ Izdaja: L. Bethmann-G. Waitz v zbirki *MGH, Scriptorum rerum Langobardicarum* (1878). Slovenski prevod s komentarjem je v pripravi.